

Szente Béla: Konferenciavonattal Szárszóra - 1.rész

[Bevezetés]

A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma

Dudar 1937

* * *

„Európa egyik legiparibb államának legnagyobb politikusa, Lloyd George azt mondta: »Vissza a faluba«. Ha már Anglia szükségesnek látja nemzeti és népesedési okokból azt, hogy kiadják a jelszót: »Vissza a faluba«, akkor mi, akik ennek az áramlatnak a végkifejldését látjuk, ne mondjuk azt, hogy »vissza a faluba«?” (Klebelsberg 1927:367) Klebelsberg Kuno 1925-ben mondja ki ezeket a szavakat egy oktatásügyi értekezleten, s bocsájtja e gondolattal útra az ország tanfelügyelőit. A miniszter nem elsőként, de tárcájánál fogva a leghivatottabbként szólt ekkor a falu érdekében.

Közvetlenül Trianon után Kornis Gyula, a *„Művelődéspolitikánk irányelvei”* című 1921-es tanulmányában szólal fel „első” elsőként az ország lakosságának felét képező agrárnépesség felemelése érdekében. „A kisközségek (parasztok) osztálya a magyarság zömét kitevő, legfüggetlenebb, tehát legsúlyosabb társadalmi osztály. S ennek a nemzetfenntartó társadalmi rétegnek (melynek a többi társadalmi osztály is állandó fölfrissülését köszönheti) művelődési ügyét aránylag nagyon elhanyagoltuk. A kisközségi osztály színvonala nem tudott kellően fölemelkedni, mert közoktatásügyi politikánk a falu kultúrájával – a legszükségesebb elemi oktatáson kívül – alig törődött. Az ipari munkásság a jobb városi népiskolákban s a továbbképző iskolákban sokkal inkább tehetett szert neki megfelelő műveltségre, mint a mezőgazdasággal foglalkozó népréteg a maga gyöngye falusi vagy tanyai egytanítós iskoláiban.” (Kornis 1928:4-5) 1922-ben Karácsony Sándor is felemeli szavát a népiskola reformja mellett, hogy az bár a legalacsonyabb fokú képzés, de ne a legalacsonyabb rendű legyen. Szemlélete ne legyen más szemlélet, mint az egyetemé, hanem annak előzménye legyen egy egyszerűbb, de azonos, korszerű világképpel.

Kornis Gyula és Klebelsberg Kuno komoly eszmei és gyakorlati munkakapcsolatban állt egymással, sőt 1927-31 között Kornis Klebelsberg államtitkára is volt a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban, s kettejük következetes együttműködésének kultúrtörténeti eredményei lettek. Klebelsberg „értékelvű, konzervatív politikus volt”, a hagyományok tisztelője, de emellett a gyakorlatban vérbeli reformer, aki elképzeléseinek mielőbbi keresztülviteléhez a kor követelményeihez való feltétlen alkalmazkodást tekintette szem előtt (Ujváry 2010:50). Munkaeszköze a nemzet sajátos tulajdonságainak megtartása mellett, az európai színvonalra emelt modernizáció, műveltségpolitikai célja pedig kettős, egyrészt a népiskolák tömeges felállítása és az iskolán kívüli népművelés megszervezése, másrészt, egy „szellemi *elite*” tervszerű és szisztematikus kiképzése (Klebelsberg 1927:328-332). Minisztersége idején ötezer népiskolai objektum – tanterem és tanítói lakás – épül néhány év alatt, igyekezve jóvátenni az Alföld népén esett „történelmi igazságtalanságokat”, valamint koordináló munkája alapján kerülnek „előtérbe a következő tudományos fejlesztések: a közgyűjtemények – könyvtárak, múzeumok és levéltárak – intézményrendszerének átalakítása, az egyetemek és a Magyar Tudományos Akadémia helyzetének stabilizálása, külföldi magyar intézetek létrehozása...” (Ujváry 2014:103)

Ezeket a tényeket azért szerettem volna a tanulmány elején leszögezni, mert a későbbi vonulatok szereplői sokszor emlegetik az elődök-nélküliséget, a politika nemtörődömségét és saját elsőségüket a nép felemelésében. Klebelsberg népiskolai programja és népművelési intézkedései viszont tényszerűek és eredményesek voltak a húszas évek közepén és második felében, s hatásukat évtizedek múltán is éreztették.

Karácsony Sándor még '22-ben azt mondta, a magyar alsó néposztály műveltsége megkövesedett a 16-17. század fordulóján, onnan kellene azt áthidalni a huszadik századig. Ehhez a Klebelsbergnek adatott kilenc év, s akár még kiegészítve azt Hóman Bálint másik kilenc évével, lássuk be nem túl sok, azaz nem elég – de a türelmetlenek hamar farkast kiáltottak, s vita vitát követett a felelősség kérdésében. Húsz-huszonöt év múlva azonban a kolhozosítással okafogyottá vált szinte minden erőfeszítés, ami volt, s most, alig egy század elteltével a félországnyi parasztság, beváltva Németh László szárszói jóslatát, 275 ezerre csökkent, s kétkezi munka helyett ma már leginkább technológiákat valósít meg. Mindezen változások ellenére, úgy kell e kérdésre tekintenünk, mint a magyar társadalom két világháború közötti életének legfontosabb sorskérdésére, már csak a négy és félmillió érintett miatt is^[1]. A hivatalos hatalmi válaszok mellett természetesen maga a köztársadalom is kereste a saját válaszait már a húszas évek végétől, de kiváltképp a harmincas-negyvenes évek fordulóján, s az egyre kilátástalanabbá váló hadi állapotok miatt leginkább a negyvenes évek elején.

Volt ennek az útkeresésnek egy különös, mondhatni sajátosan magyar vonása, jelesül az, hogy a menet élén nem a politikai vezetőket, a társadalomtudományok professzorait, vagy egyes társaságok nagyszakállú elnökeit találjuk, hanem az ifjúságot. Az ifjúságot a maga lázas, kavargó, zabolátlan mivoltában, legyenek azok szegedi, debreceni vagy pesti egyetemisták, tanyasi parasztyerekek vagy óbudai munkások, fiatal lelkesek, lánglelkű írók, mindegy...

Ezek a fiatalok megszámlálhatatlan fórumot szerveztek, hogy megszólaltassák a kor problémáit, hogy rátaláljanak okokra és okozatokra, hogy meglássák saját és környezetük életének sorsfordító pontjait. S ezek a fórumok, platformok a válaszok, utak keresése közepett egyre-másra a magyar társadalom paraszti felénél kötnek ki. Valószínű azért, mert a nemzettestből ez a darab hordozta legplasztikusabban a még élő és éltető hagyományokat, lelkébe oltva az elszenvedett történelem emlékezetét, s szakadatlan az ország megélhetésének felelősségét. S valószínű azért is, mert

ezeknek a fiataloknak a többsége így-vagy úgy, de kötődött ehhez a parasztsághoz, származás, rokonság, együttélés vagy szolidaritás okán, és ismerte, vagy olthatatlan tudásszomjjal meg kívánta ismerni annak életét, viszonyait, múltját és jelenét, remélve, hogy segíthet a jövőjén, mert ha azon segít, az ország jövőjén segít...

Mi most megpróbáljuk egy különös, de nagyon is fókuszálható optikán, a *konferenciák* szemüvegén át megtekinteni ennek az útnak a legfontosabb állomásait. Hogy miért a konferenciák? Mert a „neobarokk társadalom” idején valahogy a tanácskozásoknak különösen nagy *világrahozó* képessége volt. Konferencián alakult a református *Soli Deo Gloria*, az evangélikus Baráti Mozgalom, egy írókonferencián jelenik meg hivatalosan a népi írók mozgalma, egy konferencia szünetében írja meg József Attila az „Ódá”-t, s a magyarság „leglázasabb útkeresése”^[2] is egy konferenciához köthető 1943 nyarán Balatonszárszón. Ide, Szárszóra igyekszünk tehát, az általunk vélt legfontosabb állomások érintésével.

A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma

A századelőn alapított Bethlen Gábor Kör (BGK) a kolozsvári egyetemmel együtt kerül Szegedre, 1921-ben. A húszas évek közepén néhány fős, erdélyi fiatalokra épülő kis társaság, amely a református egyház ifjúsági programját igyekszik támogatni az egyetemen belül. Központi alakja Jancsó Béla orvostanhallgató, aki később a kolozsvári *Erdélyi Fiatalok* című lap köré csoportosuló szellemi kör egyik irányadója lesz. Végzősként, s barátként ő kéri fel 1927-ben Buday Györgyöt, a szintén kolozsvári illetőségű jurátust, hogy vegye át tőlük a stafétabotot (Lengyel 1990:219-221, 254-255). Buday nagy lelkesedéssel kezd munkához, és az általa szervezett bibliaórákkal, előadásokkal rövid idő alatt felvirágoztatja a Kör életét. Az első kiemelkedő alkalom, 1928 tavaszán Geszthelyi Nagy László, a Duna-Tisza közti Mezőgazdasági Kamara igazgatója „*A jövőendő magyar intelligencia és a tanyakérdés*” című előadása volt, mely riasztó adataival, kérdésfelvetéseivel új irányt szabott a kör munkájának. Alig egy hónapra rá a BGK értekezletet hívott össze, ahol Szeged illetékes szervei és érdeklődő szervezetei képviseltették magukat, s ahol Tar József, a Gazdasági Egyesület igazgatója kirándulásokra, előadások rendezésére hívja fel a témában az egyetemi ifjúságot (Lengyel 1990:258-259). Tanyabizottság alakul, melynek elnöke Buday lesz, megtörténnek az első kilátogatások, s lényegében megszületik egy tanyaprogram, mely Buday 1929. januári angliai tanulmányútja után megkapja az *agrársettlement* nevet.^[3] Felveszik a kapcsolatot az 1912-ben alapított, szintén *settlement* alapokon működő újpesti Főiskolai Szociális Teleppel, az elitista, de a parasztság iránt ekkor még igen érzékeny Bartha Miklós Társasággal, levelezésben állnak a hasonló célkitűzésekkel dolgozó, szlovákiai magyar fiatalok által alapított „Sarlós”-sal, a Jancsó Béla által vezérelt „*Erdélyi Fiatalok*” című lappal, s elkezdődik a lázas tervezés egy új látásmód bevezetésére, a négy és fél millió magyar paraszt általánosan történő emberszámba vételére.

1930-31-ben négyszáz „intézményes kiszállást” teljesít az egyetemistákból álló tanyakülönítmény Szeged környékén, és Békésben. Az utak során nem csak előadások, versek, dalok hangzanak el, nem csak fotók, jegyzetek készülnek, hanem ahogy Buday 1933-ban, Nyugat-beli cikkében írja, „a »kiszállás« lényege röviden az, hogy apró csoportokban kimentünk valamelyik tanyára vagy faluba és hosszabb rövidebb ideig együtt élve az odavalósiakkal, igyekeztünk megismerni és kölcsönösen megszeretni egymást”. Az *agrársettlement* munkája kétirányú volt, szólt „a tanyák és falvak népe felé”, de szólt „az új intellektuális fiatalság felé” éppen úgy, mindkét félben aktivitást indukálva egymás, és természetesen önmaga fejlesztése irányában. (Buday 1933:32-36)

Hogy munkájukat más egyetemi szervezetek, bajtársi egyesületek, akik nem tudtak ilyen újszerű programot kitalálni, rosszállóan nézték, az tény. Ráadásul különböző kései elemzésekben, értelmezésekben heroikus, eleve kudarcra ítélt küzdelemről, szórványos tapasztalatokról, a megértés és az élő kapcsolat hiányáról, s hasonlókról olvashatunk, míg a kör tagjai csodálatos időkként, belső gazdagodásként, a meglátogatottak számára hónapokig kiható eseményként emlegetik visszaemlékezéseikben ezeket a kirajzolásokat. Erős kontraszt. Ne felejtsük el, hogy öt év múltán ugyanezekből a Szeged környéki falvakból és tanyákból sarjad ki a 20. század legerősebb egyesületi mozgalma, a KALOT is.[\[4\]](#)

A *settlement* aktivistái között már kezdettől fogva volt egyfajta kikristályosodás, s amikor a vezéregyéniségek kezdték kinőni a „kiszállások” gyűjtőmunkáját, s a tapasztalatok és eredmények vonatkozásában kezdett felmerülni a tudományos és a művészi feldolgozás igénye, akkor tizenötükből létrejött egy élcsapat, egy különleges, viharoktól sem mentes közösség, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. A tizenöt tag Szeged szellemi életének különös elegye volt, ténylegesen tizenötféle erős személyiség, mind érdeklődését, mind tehetségét, mind vérmérsékletét tekintve. De valami csoda folytán, működésük idején mégis mérnöki pontossággal egészítették ki egymást...

Vezetőjük az eddigi megmozdulásokhoz hasonlóan a remek koordinációs készséggel rendelkező Buday György grafikus volt. Az irodalmárok közül Radnóti Miklós, Széll István, Balla Sándor, Berczeli Anzelm Károly költészettel, szépírással foglalkoztak, Tolnai Gábor és Baróti Dezső irodalomtörténettel. A szociográfiai háttérrel Tomori Viola szociálpszichológus, Reitzer Béla és Erdei Ferenc szociológusok és a néprajzi vonatkozásokat kutató Ortutay Gyula biztosították. A *Művkoll* titkári teendőit a publicisztikai téren működő Gáspár Zoltán látta el, s a szervezésben, lebonyolításban komoly segítségére volt a matematikus Árvay Erzsébet. A kollégium tagja volt még Hont Ferenc a szegedi szabadtéri játékok egyik kezdeményezője és első rendezője. A csoport utolsónak felvett tagja a külföldön élő, de sűrűn hazalátogató Kárász Judit fotóművész és szociofotós lett.

A kollégium holdudvarában több nagy formátumú egyéniség is megfordult, így Ádám László, aki Budaytól vette át a Bethlen Kör irányítását, Bálint Sándor, a „legszőgedibb szögedi”, aki ekkor már tanított, s néprajzkutatóként az Alföldet tanulmányozta, ott volt Müller Miklós, a később nemzetközi hírű fotós, Joó Tibor, aki Buday mellett az *agrársettlement* másik vezéralakja volt, Kerék Mihály szociográfus, Schiffert György népzene kutató, s Ortutay legjobb barátja, ifj. Bibó István is.

A kollégium széleskörű ismeretterjesztő tevékenységet folytatott vitaestekkel, előadásokkal. Míg a *settlement* idején inkább vendégelőadókat hívtak, 1932-től többnyire már ők tartják az előadásokat. Több referátum megjelenik füzetben is, s 1931-től jelentőssé válik a *Művkoll* könyvkiadási munkája. 1935-ig tizenhat könyvük és több brosúrájuk lát napvilágot, köztük két Radnóti verseskötet, irodalmi pályaképek, tanulmányok, szociográfiai írások, néprajzi gyűjteménykötetek. Könyveiket komoly országos sajtóvisszhang kíséri, legnépszerűbb kiadványuk azonban mégis a falukutatók szülte *Szegedi Kis Kalendárium*, mely 1928-38 között egy év híján minden esztendőben megjelent.

A kollégium kapcsolatban állt a *Szép Szóval*, a *Válasz-szal*, a *Gondolattal*, s a népi írókkal is, akik gyakorlati háttérrel láthattak a kollégium és az azt megelőző időszak falukutatói eredményeiben. Nem véletlen, hogy az 1934-es margitszigeti íróhéten Buday meghívott előadóként a tanyavilágok kulturális életéről beszélt, s a programsorozat központi kiadványában egy cikkben mutathatta be a SZFMK öt éves tevékenységét. A társadalom parasztság felé fordulásának, a népi írók

törekvéseinek alapozó munkálataiban a lendületet adó szegedi kezdeményezéseknek (*settlement*, Szegedi Fiatalok, szociográfiai könyvek, néprajzkutatás, később a KALOT) elvülhetetlen érdeme van, melyet mind a szélesedő népi mozgalom, mind az akkori hivatalos oldal elismert. Talán korunk történetírása adós egy kicsit az ő érdemeikkel szemben. Művészeti, irodalomtörténeti teljesítményeik elvitathatatlanok, de baloldaliságuk sűrű bizonygatása helyett, mely sem ideológiailag, sem tevékenységben nem hagyott túl sok nyomot, inkább a falu társadalmának felfedezésében elért eredményeikre helyezendő a súlypont. Ezek az eredmények sokkal nagyobb hatásúak voltak, mint hogy csak önmagukban vizsgáljuk őket, hiszen egy örökre eltűnő világ utolsó mementóit rögzítették, s áldozatos munkájukkal erre a feltárássra hívták fel a kor többi társadalomtudósát, íróját és más közszereplőjét is.

Tomori Viola írja *A magyar parasztság lélektanában*: „Bizonyos okok következtében a magyar parasztság a századfordulóig a nyugati államoktól eltérően igen nagy mértékben megtartotta sajátos parasztkultúráját. Ma ezek az okok a jobbágyfelszabadítás, *általános iskolai és iskolán kívüli népművelés, modern technikai vívmányok, mint mozi, rádió stb.* jobb vasúti összeköttetés és nem utolsósorban a modern gazdálkodás és a mezőgazdasági árupiac alakulása folytán megszűntek... Ez a mai átalakulás egyelőre csak negatívumokban mutatkozik, a régi közösségek, a népművészet pusztulásában, a régi világkép sablonizálásában és szürkülésében. Ez a tény vezetett sokakat félre, akik ebből azt a következtetést vonták le, hogy mesterségesen is meg kell őrizni a régi parasztkultúrát.” (Tomori 1939:9) A kollégium tagjai és vonzaskörük ezzel az „érzelgő múltbameneküléssel”, a hamis parasztromantikával kívántak szembenézni, keresve a változási folyamatok gyökerét, mely változást, szerintük nem a parasztság termelte ki magának, ő csak a paraszti világba szervesen be nem illeszthető, rázúduló hatásokat, technikai készségeket, eljárásokat vette át: „nem a városi kultúrát, hanem csak a városi civilizációt.” (Tomori 1939:9-10)

1936-ra a *Művkoll* az egyéni ambíciók áldozata lesz. A tagok egy része az egyetem elvégzése után Pesten próbál szerencsét (Radnóti, Erdei, Hont, Ortutay), Buday Rómában, majd Londonban dolgozik, ahogy Kárász is visszamegy külföldre. Csak Gáspár, Tomori Viola és Árvay Erzsébet marad még tartósan Szegeden. Buday javasolja is a kollégium feloszlását – de egy hattyúdallra azért még marad erő...

Dudar, 1937

A Londonban tartózkodó vöröskeresztes aktivista Vajkai Rózsi szobrászművész, ismerve a Szegedi Fiatalok tevékenységét, megkereste Budayt, hogy az angol szociológia egyik úttörő szervezete, a *Le Play House*^[5] az európai nemzeti paraszttársadalmak kutatása kapcsán Magyarországra is tervez egy helyi vizsgálatot, s kérte, hogy vállalják el a kutatás házigazdai teendőit. Buday, aki korábban ismerte az angol szervezet munkáját, igent mondott, de mivel ő ekkor állami ösztöndíjjal Rómában tartózkodott, Tomori Violát bízta meg a program összefogásával. Tomori ebben az időben már az egyetem pedagógiai-lélektani intézetének asszisztense Várkonyi Hildebrand Dezső vezetése alatt, s néhány hónapig, Budayhoz hasonlóan szintén állami ösztöndíjjal, a berlini egyetemen látogatja Richard C. Thurnwald előadásait. Tanulmányi élményeinek hatására születik meg gondolata, hogy a szigetországiak mellé meghívja tanárát, a híres etnográfust is a kutatásra, s a találkozóból így egy „*angol-középeurópai-magyar szociográfiai munkát*”^[6] épít.

Tomori Viola hatalmas lelkesedéssel kezd a szervezéshez, melyben a kollégium tagjai közül csak Gáspár Zoltán, és a hajrában Árvay Erzsébet segíti őt. A tervek szerint a célpont egy Szeged környéki falu lett volna, s a kutatómunkát ki kívánták egészíteni egy műhelykonferenciával is.

Az előkészítő feladatok három ágát az angol szociográfusok vezetőjével, Alexander Farquharsonnal való kapcsolatépítés, Thurnwald professzor megnyerése a munkának, illetve a program előkészítése jelentette.

A Farquharsonvezetése alatt álló *Le Play House* polgári szakmai szervezet volt, működésük centrumában a helyszíni vizsgálatok és a gyakorlati tapasztalások álltak, végeztek kutatásokat és különböző képzéseket Angliában, később kiemelten a II. világháborúval és a hadsereggel kapcsolatosan, de legkiterjedtebb tevékenységük a különböző országokban lebonyolított terepmunka volt (Skandináviában, Észak-Afrikában, a Szovjetunióban és Közép-Kelet-Európában összesen 85 tanulmányutat tettek meg). Így jutottak el hazánkba is 1937-ben. A küldöttség vezetője Alexander Farquharson feleségével, Dorothea-val érkezett, aki a csoport tényleges kapcsolattartója volt az előkészítés során.

Míg a szigetországiak érkezését „angolságuk” színezte ki, addig Richard Thurnwald részvételének eminenciáját a tudós világhíre adta. Természetesen ő is feleségével jött, aki szintén kiemelkedő szociológus volt, s leginkább a nők helyzetét kutatta a különböző kultúrákban. A terepmunka utáni napokra Thurnwald másik magyar tanítványa Eckert Ilonameghívta a házaspárt a Kalocsa környéki tanyákra, s Tomori Viola is elintézett velük egy tápéi bemutató-látogatást, és egy előadást a szegedi egyetemen.

Az előkészítés sokáig csak a tervezgetés szintjén marad, de július végére felgyorsulnak az események, s megváltozik a terv: a csongrádi kistelepülés helyett egy Bakony-széli kisfalú, Dudar „kerül a térképre”. Tomori, saját leírása szerint nehezen talált rá erre a kellően hagyományos kisközségre, bár hírből ismerhette, hiszen a Falukutató Intézet 1935-ös monográfia-pályázatán, melyen ő a híressé vált „Hollókő”-tanulmányával jelentkezett, Péter Ernő jogász erről a faluról adott be egy díjazott pályamunkát (Péter 1990:146-159). „A falu tipikus képe a magyar parasztproblémának, sőt a magyar problémának is... Magyar falu, olyan, ahogy én ismerem és képzelem és szeretem, és egy csomó külföldi tudóssal fogunk odamenni, akiknek a véleménye egyedül mérvadó és vigasztaló számomra ebben a rettenetes kis országban.” – írja Tomori Viola egyik levelében Budaynak (Id.: Lengyel 1985:13). Ekkorra már a jegyzővel, az országgyűlési képviselővel, az előjárósággal és a fogadó családokkal is egyeztetett, bár eleinte mindegyikük le akarta beszélni őt hogy Dudar legyen a helyszín, s végül csak nagyon nehezen álltak kötélnek.

Augusztus elején Tomori a szükséges dzsem- és kekszadagok és tolmácsok „felhajtása” közepett „legalizáltatja a vállalkozást” a Belügyminisztériumban, s nem mellesleg az engedély mellé szerez tőlük 500 pengő támogatást is. Ez a kollégium 250 pengős saját erejével együtt elégnek tűnik a tanulmányút és a konferencia megrendezéséhez. Buday közben Rómában megtervez egy mappát, mely tartalmazza egy fametszetét, Dudar művészileg megrajzolt térképét, s tárhelye lesz a konferencián elhangzó angol nyelvű előadások nyomtatott gyűjteményének. Buday későn fejezi be a tervezést, így a mappa csak az utolsó utáni pillanatban készül el.

A munka felvezetéseként Tomori beharangozó cikket ír a *Budapesti Hírlapban*, de a külföldi szociológusok érkezéséről tudósít a *Magyarország*, a *Pesti Napló* és a *Magyarság* is, „s valamennyi lap jelentős eseményként kommentálta a tervet”. (Lengyel 1985:20)

Végül Buday, chicagói kiállításának sikerén felbuzdulva az alkotás mellett dönt, lemondja a konferencián való részvételt, s csak egy vitaindító levelet küld maga helyett. A kollégiumból nincsenek ott az irodalmárok sem, s Ortutay sincs ott végig. Erdei Ferenc részvételéről ellentmondásos adatok vannak, s Árvay Erzsébet, aki segédkezett ugyan az előkészületeknél,

terhessége miatt nem vállalta az utazást. Házigazdaként Tomori Viola mellett ott volt még Gáspár Zoltán és Reitzer Béla is.

A tervek szerint tizenkét kutató érkezett volna Londonból, végül egy hét fős angol kontingens vett részt a dudari adatgyűjtésben. A németek hárman voltak, a Thurnwald-házaspár mellett Willy Grielisch, fiatal kölni szociológus érkezett még Dudarra, aki végül a teljes időben az angolokkal dolgozott. A vendégek mellé Tomori Viola önkéntes tolmácsokat „szerződtetett”, köztük Mohácsi Jenő író-műfordítót, valamint berlini ösztöndíjas társát, Eckert Irmát, a „vállalkozást hozó” Vajkai Rózsit és Móricz Virág írónőt, Móricz Zsigmond lányát, aki a *Magyarságban* szépen összefoglalja majd a tizenegy napos konferencia teljes lezajlását. Szó volt Mannheim Károly (Karl Mannheim) részvételéről is a táborban, a neves magyar szociológus Budapestre meg is érkezett ezekben a napokban, de nincs adat arra, hogy leutazott volna a bakonyi faluba.

A munka 1937. szeptember 7-én, egy keddi napon kezdődött, ekkor érkezett meg a húszegynéhány főnyi társaság sínautón, majd Zircről kocsin Dudarra. „Minden vendég más parasztcsalád »tiszta szobájában« kapott szállást. Döngölt padlójú szobákban, ruganyos, szalmazsákos, dunnás, sokpárnás ágyban aludtak.” (Móricz V. 1986:214) A szobáért és a reggeliért, ami alapjában tejből, vajaskenyérből és tojásból állt, de a házigazdák vendégszeretete ezt mindig megtoldotta valamivel, naponta 2 pengőt fizetett mindenki, s ugyanennyibe került az ebéd és vacsora is együttesen.

Dél előtt házról-házra jártak a kutatók, s az önkéntes tolmácsok segítségével végezték az adatgyűjtést. Délben a helyi vendéglőben jöttek össze ebédre, majd délután újabb „házalás” következett. Öt órakor mindenki összegyűlt a református parókia nagyebédlőjében teára, s a napi konferencia-előadásra. A műhelymunka nyelve az angol volt, így hangzottak el az előadások „Magyarország szociális, gazdasági és néprajzi problémájáról, hogy a külföldiek a Dudaron látottakat össze tudják hasonlítani Magyarország általános viszonyaival. Az előadások szakemberek tollából kikerült tárgyilagos adatközlést, ismertetést nyújtottak”. (Tomori 1986:195)

A bevezető előadás Buday György köszöntőlevele volt, mely a kutatótábor alaphangjául a szociális szempontokat kívánta megadni. A további napokon a kollégium külső köréhez tartozó Kerék Mihály a magyar agrárreform és a földkérdés problémáiról beszélt, *Viski Károly* a kor egyik jelentős néprajztudósa a Kárpát-medencében jellemző településszerkezettel, az étkezési és öltözködési szokásokkal, és az ezekhez kapcsolódó kismesterségekkel foglalkozott, Reitzer Béla *Szerkezeti változások a magyar paraszttársadalomban* című előadásában az átmenet okozta társadalmi kérdéseket vetette föl, míg Ortutay Gyula témája a szellemi néprajz volt. A találkozón ugyan nem jelent meg Bartók Béla, de „*A magyar parasztzene*” című tanulmányát tanítványa Veress Sándor fölolvasta a hallgatóságnak. Veress egyébként a tábor ideje alatt népdalokat is gyűjtött, mely megjelent a '38-as, utolsó *Kis Kalendárium*ban (Ld.: Lengyel és Simon 1986:220). Erdei Ferenc referátuma a települési viszonyokról szólt, de mivel ő nem beszélt angolul (s talán ott sem volt személyesen), szövegét valószínű Reitzer Béla tolmácsolta a hallgatóságnak. A záróelőadást az utolsó napon Tomori Viola tartotta a parasztság lélektanáról.

A konferencia-előadások után megbeszélés, majd vacsora következett. „Vacsora után kendert törni, kukoricát fosztani, daloló lányokat hallgatni járt a társaság, utána pedig mindennap kikötöttek Tebe László körjegyző vendégszerető házában, ahol jó somlói bor mellett hallgatták Bartók Béla népi gramafonlemezeit.” (Móricz V. 1986:215)

A dudariak közlékenyek voltak, s hamar levetkőzték félelmüket. Tisztelték és szerették a vendégeket, s bár nemigen értették mi célja van kérdezősködéseiknek, igyekeztek mindenben segíteni. Thurnwald-ék az egyén szerepét keresték a közösségben, míg az angol delegátus részletes földrajzi körülírással, és hosszú kérdőívekkel dolgozott. „A viseletek, szokások, paraszti formák megett mindig egy élő társadalmi rend működő erejét keresték és szenvedély nélkül állapították meg azokat a tényeket, melyeket nálunk a büntető eljárás oltalma alá helyeztek. A raszbeli szépség mellett a rosszultápláltságot, az ösztönös tisztaság mellett a higiénia teljes hiányát, a megcsodált intelligencia mellett a kulturális elhanyagottságot, és azt a mély szakadékot, mely elválasztja őket a művelt Magyarország törzsétől.” – írta róluk Reitzer. (Reitzer 1986:206)

Az ezerháromszáz fős, viszonylag elszigetelt község, „tipikus” magyarok lakta település volt, a környék 18. században telepített kiváltságos német falvaival szemben. Vasútja, orvosa nem volt, csak papja, osztatlan iskolája, és a körjegyző is itt lakott. Dudar rebellis és nyakas református falu volt, így a vendégek egy kirándulás keretében megtekintették a zirci apátságot, hogy képük legyen a Dunántúl katolikus hagyományairól is. Dudar környékén a magyar birtokviszonyok (egyházi, kötött és kötetlen nagybirtokok kontra kisbirtok, zselléri lét) leképezhetőek voltak, illetve a falu amellett, hogy veretesen őrizte régi parasztkultúráját, megmutatta a termelőeszközök fejlődése adta új körülményeket is. Bár gyönyörű helyen fekszik, idegenforgalma nem volt, szemben a Bakony környező településeivel. „A faluban általában valami demokratikus, az egyéni szabadságot büszkén őrző és mégis öntudatos közösségi szellem uralkodik.” (Tomori 1986:194) Ez a közösségi élet példás, hiszen együtt szántottak, vetettek, arattak, ha valaki másnak dolgozott, azt nem pénzért, hanem „kölcsonbe” tette, s ételmisszerben, fuvarban, gépbérben-termelőeszközben, közös munkában kapta azt vissza. A földművelés mellett jellemző volt a faluban a mészégetés, járomfaragás, seprűkötés, szövés-fonás, illetve a mindezekkel való „kofálkodás” a környéken.

Szeptember 12-én vasárnap, az istentisztelet mellett a falubeliek megörvendeztették a vendégeket lakodalmas szokásaik bemutatásával is a lánykéréstől a kiadáson át a ceremóniáig.

A dudari kutatás és konferencia eredményeként a tapasztalatok nem csak a vendégek soros munkáiba épültek be, hanem az 500 miniszteriális pengő fejében készült egy rövidebb tanulmány is a Belügyminisztérium számára, mely összefoglalta a közös tapasztalatokat, és az azokból fakadó következtetéseket is (ld.: Lengyel és Simon 1986, 80-88).

Lengyel András Dudar-tanulmányában a tábori munka három fontos eredményét vázolja föl. Egyrészt az új terepen szerzett tapasztalatok összefoglalását és beépülését a magyar résztvevők fölfogásába, másrészt, hogy a tanulmánnyal a hivatalos politika számára is hozzáférhetővé tették helyzetismereti eredményeiket, harmadrészt pedig az „erkölcsi sikert”, amit történetük méltó befejezéseként a *Művkoll* a tábor megszervezésével nemzetközi szinten is elért (Lengyel 1985:32-33). Ezt azonban ki kell egészítenünk annak a hatásnak a kiemelésével, mely a sajtóhírek, tanulmányok, szakmai tapasztalatátadások során került be a népi írók és egyáltalán a népi mozgalom közgondolkodásába. Ennek a magva, amit Reitzer ír le a *Válaszban* megjelenő dudari „híradásában”, Thurnwald-ék és Farquharson-ék megközelítése, akik „egy pillanatig sem gondoltak arra, ami nálunk a szociális szentimentalizmus vagy a tekintélyi »népgondozás« kedvenc eszméje: konzerválni ezt az életet. Igenis: »jobb életfeltételek, nagyobb gazdasági erő és mélyebb nevelés« a követelmény.” (Reitzer 1986:206) Farquharson a közösség irányából indult a családok, s azon keresztül az egyén felé, míg az osztrák etnológus professzornál az egyén volt a középpontban, s ebből igyekezett megfejteni annak szerepét a közösségben. Mindkét út végén, a magyar paraszt számára ugyanaz állt: Reitzer következtetése szerint a parasztság régi kollektivitása a modern,

racionalizálódó életben nem tartható fenn, az új közösségi szemlélethez viszont tudatos önkorlátozásra, és a szabadság mély és nagy élményére van szükség. (Reitzer 1986:207)

Hiába tűnik a *Művkoll* szerepe töredékesnek, az általuk képviselt tapasztalati gondolkodás Dudarig, s Dudar kapcsán is kerek egész válaszokat adott a kor számára. De itt, ezen az állomáson vége is lett valaminek, hiszen ez volt a „hattyúdaluk”.^[7] Ők „nem az irodalmi témává lett nyomor riasztó látványá”-ra apelláltak, hanem fejlesztési irányokat kerestek. Jobb életfeltételeket, nagyobb gazdasági erőt, mélyebb nevelést. Dudaron „csak” annyi történt, hogy a nemzetközi szociális munka, sokat tapasztalt, komoly tudósokkal az élen visszaigazolta ezeket a szegedi fiatalokat, s a konferencián elhangzottakat.

Irodalom az 1. részhez

- BALOGH Margit (2016): A KALOT története. *Rubicon*, XXVII. évf. 2. sz. 36-47. o.
- BUDAY György (1933): Az agrársettlemment mozgalom útja. *Nyugat*, XXVI. évf. 1. sz. 32-36. o.
- CSAPLÁR Ferenc (1967): *A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma*. Akadémiai K., Bp. 187 o. /Irodalomtörténeti Füzetek 52./
- ERDEI Ferenc (2010): A történelmi népi társadalom. (IV. A paraszttársadalom). *Szociológiai Szemle*, 20. évf., 4. sz. 12-42. o.
- GUNST Péter (1987) A paraszti társadalom Magyarországon a két világháború között. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 170 o. /Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 1./
- KLEBELSBERG Kuno, gróf (1927): *~~ beszédei, cikkei és törvényjavaslatai. 1916-1926*. Atheneum K. Bp., 687 o.
- KORNIS Gyula (1928): *Kultúra és politika. Tanulmányok*. Franklin-Társulat K. Bp., 345 o.
- LENGYEL András (1985): *A Szegedi Fiatalok dudari falutanulmányozása*. Móra F. Múzeum K. Szeged, 36 o. /Szeged művelődéstörténetéből 2./
- LENGYEL András (1990): *Útkeresések. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Magvető K. Bp., 494 o.
- LENGYEL ANDRÁS és SIMON JÁNOS (1986, szerk.): *Dudar 1937*. Országos Közművelődési Központ K. Bp., 220 o.
- MÓRICZ Virág, Dr. (1986): Angol és német falukutatók a Bakonyban In.: Lengyel András és Simon János: *Dudar 1937*. 212-216. o. /Szociográfiai Munkafüzetek/ (A szemelvény a *Magyarság 1937. szeptember 19-i számában megjelent beszámoló utánközlése*.)
- PÉTER Ernő (1990): Dudar község monográfiája. In.: Torkos Veronika (szerk.): *Falurajzok 1935. (Faluszociográfiai dolgozatok a 30-as évekből)*. MTA Szociológiai Kutatóintézete K. Bp., 146-159. o.
- REITZER (ROVÓ) Béla (1986): Híradás Dudarról. In.: Lengyel András és Simon János: *Dudar 1937*. 199-207. o. (A szemelvény a *Válasz 1937. évi novemberi számában megjelent cikk /758-762. o./ utánközlése*. Az írást a szerző Rovó Béla néven jegyezte.)
- TOMORI Viola (1986): A dudari napok. In.: Lengyel András és Simon János: *Dudar 1937*. 190-198. o. (A szemelvény a *Magyar Szemle 1937. novemberi számában megjelent cikk /269-272. o./ utánközlése*.)
- TOMORI Viola, Dr. (1939): A magyar parasztság lélektana. In.: Tantó József (szerk.): *Békés Vármegye Törvényhatósági Iskolánkívüli Népművelési Bizottságának III. évkönyve MCMXXXIX*. Békés Vármegye K., Békéscsaba, 1-10. o.

- UJVÁRY Gábor (2010): *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*. Ráció K., Bp., 543 o. /Kodolányi János Főiskola Történeti Műhelyének kiadványai 1./
- UJVÁRY Gábor (2014): *„Egy európai formátumú államférfi”. Klebelsberg Kuno (1875-1932)* Kronosz K. – Magyar Történelmi Társulat, Pécs – Bp., 226 o.

[1] A tanulmány által átfogott időszakra vonatkozóan különböző megközelítések különböző meghatározásokkal és adatokkal élnek a parasztság mibenlétét és létszámát illetően. Nem érezzük feladatunknak, hogy a *falú, paraszt, agrárnépesség, nép, mezőgazdaságból élők*, vagy pl. Kornisnál *kisgazdák* fogalmi áradatában rendet vágjunk, hisz ahányan használták e kifejezéseket, szinte annyi félét értettek alatta. Gunst Péter praktikusán, megfoghatóan magyarázza ezeket az értelmezéseket (Gunst 1987:7-11), és a kort tekintve megfelelő támpont számunkra az 1930-as népszámlálás (ld.: Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1930_02/?pg=0&layout=s), mely az őstermelők és eltartottjaik számát 4.689.077 főre teszi. Gunst szerint, aki kivonja a körből a gazdatiszti réteget, s csak a ténylegesen is fizikai munkát végzőket és azok családtagjait számolja, az összesítő adat erre az időszakra 4.434.369 fő (Gunst 1987:12-16). Erdei Ferenc a paraszttársadalomról szóló egyik tanulmányában ezt a számot 4,520 millióra teszi, a tulajdon nagysága szerint sorolva be a parasztság rétegeit, s nem tekintve ide a 200 hold feletti nagygazdákat (Erdei 2010:12-42). A *második bécsi döntés* területi revíziója ezeket az adatokat a negyvenes évek első felében milliós nagyságrendben írta át, a negyvenes évek végétől viszont a parasztság létszáma folyamatosan csökkent, egyrészt a magyar gazdaság iparosodása, másrészt az agrártechnikai fejlődés kényszerítette munkát háttérbe szorító hatása miatt. Korunk termelési-termesztési eljárásai segítségével ma már néhány ember képes egész falvak munkáját helyettesíteni, s részben ez okozza a szektorban foglalkoztatottak alacsony számát, a tanyavilág pusztulását, és a mezőgazda falvakban kialakuló jelentős munkanélküliséget is.

[2] Püski Sándor jellemezte így a '43-as szárszói konferenciát.

[3] Buday György 1929 januárjában két hétre Angliába utazik diák-tapasztalatcserére, s eljut Liverpoolba is, ahol megismerkedik a külvárosi munkás-settlementek gyakorlatával, s melyről úgy gondolja érvényesíthető a hazai falu- és tanyajárások során. Vö.: (Lengyel 1990:260-261. ill. Csaplár 1967:24-25)

[4] Kerkai Jenő és Nagy Töhötöm jezsuita szerzetesek vezetésével Szegeden jött létre egy földműves szociális hivatásszervezeti mozgalom, a Katolikus Agrárfűjségi Legényegyletek Országos Titkársága (majd Testülete). Az első három és fél napos vezetőképzőre 1935 decemberében kerül sor, 1939 végére országos szinten már mintegy 100ezer rendes és 150ezer pártoló tagja van a szövetségnek, s helyi szervezetei ott vannak minden templomos katolikus településen (számuk 3200 körüli). A KALOT az első időktől intézményesülten működött (fizetett alkalmazottak, lap- és könyvkiadás, később népfőiskolák) formalizálva a „magyar agrárfűjség szervezését”. Krisztusibb világképet, „műveltebb falut”, nemzeti öntudatot hirdetett. Korában Európa legkiterjedtebb agrárfűjségi mozgalmaként. (ld.: Balogh 2016:36-47)

[5] A francia Frédéric Le Play-ről (1806-1882), a szociológia egyik atyjáról elnevezett intézet az *Institute of Sociology* autonóm részeként Londonban működött a húszas évektől 1955-ig, a helyszíni kutatások mozgalmának követőjeként. Ernyőszervezete, az *Institute of Sociology* 1930-

ban jött létre a *Le Play House* és a *Sociological Society* egyesülésével. A *Le Play House* iratanyagát, benne a magyar terepmunka feljegyzéseit a keel-i egyetem levéltára őrzi. (Ld.: <https://archiveshub.jisc.ac.uk/search/archives/269791aa-15cc-374a-8076-a772d880b678?terms=%22Farquharson%20Alexander%22> ulti: 2018. okt. 30.)

[6] Gáspár László kifejezése egy Budaynak írt levélben. (Id.: Lengyel 1985:18)

[7] *Reitzer Bélának* 1942 telén veszett nyoma a Don-kanyarnál, *Radnóti Miklóst* 1944-ben lőtték agyon Győr közelében, *Gáspár Zoltánt* pedig rá két hónapra, 1945 januárjában, egy kapualjban meghúzódnó német tiszt lőtte le. *Széll István*, *Balla Sándor* eltűnt a közéletből, *Berczeli Anzelm Károly* könyvtárosként dolgozott a háború után, s műfordítóként vált ismertté. *Baróti Dezső* irodalomtörténész lett, 1955-57 között a szegedi egyetem rektora, majd az 56-os forradalomban betöltött szerepéért bebörtönzik. 1977-ben *Kortárs útlevelére* címmel könyvet ad ki Radnóti életéről, melyet Buday György fametszetei díszítenek. *Tolnai Gábor* szintén irodalomtörténész volt, 1946-47-ben a Széchenyi Könyvtár főigazgatója, később több társadalomtudományi és irodalmi szakfolyóirat szerkesztője. *Kárász Judit* őstehetség volt, de mindvégig kallódott életében, előbb külföldön, majd 1949-től itthon is. Végül önkézével vetett véget ennek a sorsnak. *Buday György* Európa-hírű fametsző lett, tagja az angol királyi fametsző társaságnak, kétszer is megfosztották magyar állampolgárságától, Londonban élt, és ott is halt meg. *Ortutay Gyula* közismert alakja lett a háború utáni kulturális életnek, 1947-1950 között három kormányban is vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1958-tól haláláig pedig az Elnöki Tanács tagja volt. *Erdei Ferenc* komoly politikai karriert futott be, többször és több minisztérium élén is állt, s nagy túlélőként, minden rezsimben élen tudott maradni. Szociológusi-közírói tevékenységének középpontjában a mezőgazdaság és a szövetkezetesítés állt. *Hont Ferenc* rendező előbb a színművészeti főiskola, majd a Színháztörténeti Múzeum, végül pedig a Színháztudományi Intézet főigazgatója lett. *Tomori Viola* ragyogó tehetsége elveszett a magyar társadalomtudomány számára, a háború után Romániában élt, Székelyudvarhelyen tanított, és érdemben nem publikált többet, csak egy családpszichológiai regénye jelent meg időskorában. *Árvay Erzsébet*, Kalmár László világhírű matematikus feleségeként, életét családjának szentelte.